

الگوی اسلامی کسب‌وکار پایدار

محمد کاشانی‌پور^۱، مجتبی فرخی^۲، رضا غلامی جمکرانی^۳، محمدرضا مهربان‌پور^۴، حسین میثمی^۵

چکیده

تفاوت‌نگرش و رویکرد اسلام به مفهوم پیشرفت و توسعه، در مقایسه با مفهوم آن در جهان غرب کاملاً مشخص و واضح است و لزوم توجه به فرهنگ و اقتضائات محیطی جوامع اسلامی در تدوین و طراحی الگوی اسلامی امری اجتناب‌ناپذیر است. هدف اصلی این پژوهش، ارائه‌ی الگوی توسعه و پیشرفت پایدار کسب‌وکار با رویکرد اسلامی و استخراج ابعاد، مؤلفه‌ها و شاخص‌های آن بود. برای این منظور داده‌های مورد نیاز از طریق تحلیل محتوای کیفی متون اسلامی به روش استقرایی جمع‌آوری گردید. براساس نتایج به دست آمده از پژوهش و ضمن توجه به اعتبار نتایج حاصله (باورپذیری، انتقال‌پذیری، وابستگی و تاییدپذیری)، الگوی اسلامی کسب‌وکار پایدار در برگزیده‌ی هفت بعد: (۱) اقتصادی، (۲) زیست محیطی، (۳) اجتماعی، (۴) کار و تولید، (۵) مدیریت و رهبری، (۶) سرمایه انسانی و (۷) پیشرفت و تعالی است که در قالب ۳۶ مؤلفه و ۱۳۲ شاخص اندازه‌گیری، در پرتو دو اصل اساسی و بنیادین اسلامی (عدالت و اخلاق)، امکان دستیابی به اهداف توسعه‌ی پایدار اسلامی را بیش از پیش فراهم خواهد آورد.

کلیدواژه‌ها: پایداری، کسب‌وکار پایدار، پایداری اسلامی، الگوی اسلامی

۱. دانشیار حسابداری پردیس فارابی دانشگاه تهران (نویسنده مسئول) Kashanipour@ut.ac.ir

۲. دانشجوی دکترای حسابداری دانشگاه آزاد اسلامی قم Farokhi_ir@yahoo.com

۳. استادیار حسابداری دانشگاه آزاد اسلامی قم Occountgh@gmail.com

۴. استادیار حسابداری پردیس فارابی دانشگاه تهران Mehrabanpour@ut.ac.ir

۵. استادیار پژوهشکده پولی و بانکی بانک مرکزی تهران h.meisamy@mbri.ac.ir

۱- مقدمه و بیان مسئله

توسعه یکی از مباحث رایج و در عین حال پیچیده جهان معاصر به شمار می‌آید. این موضوع علی‌رغم آنکه عرصه زندگی آدمیان را به شدت متأثر ساخته، بخش نسبتاً بزرگی از ذهن و اندیشه بشر معاصر را نیز به خود معطوف داشته است. نگرش غالب به مفهوم توسعه و پیشرفت نگرشی مادی است. چنین رویکردی، بیش و پیش از هر چیز معلول نگاهی است که فرهنگ امروز غرب به انسان و جهان دارد. اما از منظر اسلام نه انسان در وجود مادی خلاصه می‌گردد و نه جهان به جهان مادی محدود می‌شود. از اینرو توسعه و پیشرفت و همچنین هر فرایند دیگری که به منظور برآوردن نیازهای واقعی انسان شکل می‌گیرد و ذهن و زندگی آدمیان را متأثر می‌سازد ناگزیر از پذیرش، توجه و احترام به بعد غیر مادی انسان و جهان است (مرکز اطلاع رسانی غدیر^۱). توجه نداشتن به ساختارهای فرهنگی و مذهبی و توجه بیش از حد به ظواهر فریبنده‌ی غرب را شاید بتوان یکی از دلایل عقب‌ماندگی کشورهای جهان سوم و علی‌الخصوص کشورهای اسلامی در مباحث مرتبط با حوزه‌ی پایداری دانست. بدیهی است که غرب در مباحث مرتبط با پایداری به برخی از مظاهر توسعه و رفاه و آسایش و رشد کمی و کیفی تولیدات و خدمات دست یافته است و افرادی تقلید همه‌جانبه از توسعه‌ی غربی که در خود، دین‌گریزی و انسان‌مداری و مادی‌گرایی را به همراه دارد، سرنوشت محتوم کل بشریت می‌دانند (لاتوشه، ۱۳۷۹). بدیهی است صرف پیشرفت اقتصادی و توسعه‌ی زندگی، منافاتی با معارف دینی ندارد، اما از ضعف‌های بارز این نگاه، تک‌بعدی بودن آن است و لذا توسعه، بسترها و ابزارها و سازوکارهای تحقق آن تنها از همین منظر مورد توجه قرار گرفته و بعد معنوی انسان و جهان یا به کلی فراموش شده و یا به صورتی فرعی درآمده است (مقیمی، ۱۳۹۷).

بررسی آثار و پیامدهای ۵۷ سال برنامه‌ریزی توسعه در کشور ما نیز نشان می‌دهد توسعه به سبک غربی (و تنها با جرح و تعدیل‌های اسلامی) از یک سو نتوانسته به مانند کشورهای غربی باعث توسعه کشور شود و از سوی دیگر نیز باعث کم‌رنگ شدن ارزش‌های اسلامی ایرانی شده است. دلیل این امر را باید در تفاوت مبانی، اقتضائات و مسائل و غایات توسعه با مبانی، اقتضائات و مسائل و غایات جامعه اسلامی ایران جستجو

1. <http://www.ghadeer.org>

کرد. با طرح مبحث "الگوی اسلامی- ایرانی پیشرفت" از ابتدای دهه‌ی چهارم انقلاب توسط مقام معظم رهبری، طراحی الگوی بدیل توسعه که بتواند کشور را به پیشرفت همراه با معنویت و عدالت برساند همواره موضوع بحث مجامع علمی دغدغه‌مند در این حوزه بوده است (مختاریان‌پور، ۱۳۹۵). با این حال بیشتر مطالعات و تحقیقات، به ابعاد کلان پیشرفت در سطح جامعه پرداخته‌اند و از توجه به ابعاد پیشرفت پایدار کسب‌وکار با رویکرد اسلامی، به عنوان یکی از مهمترین ابزارها و الزامات پیشرفت و توسعه جوامع غافل مانده‌اند. شرکت‌ها در محیط اقتصادی امروز و روابط اجتماعی نقش مهمی ایفا می‌کنند. آنها می‌توانند سهم بزرگی در کنش‌های اجتماعی داشته باشند، و از آنجایی که ملزم به افشای پیامد فعالیت‌های خود در راستای پایداری شرکتی هستند، چنانچه متناسب با مقتضیات و فرهنگ جامعه خود عمل نمایند، در شکل‌گیری الگویی برای کسب‌وکارهای آن جامعه در راستای دستیابی به اهداف توسعه‌ی پایدار تأثیر بسزایی خواهند داشت. مسلماً افشای ابعاد پایداری نیازمند اندازه‌گیری نتایج حاصل از فعالیت‌ها است. اهمیت اندازه‌گیری تا به حدی است که در یکی از جملات منصوب به پیترو دراکر^۱ فقید (۱۹۹۸) که می‌توان آن را چکیده‌ای از دانش مدیریت دانست بیان شده است که اگر نتوانید چیزی را اندازه بگیرید، نمی‌توانید آن را کنترل کنید و اگر نتوانید چیزی را کنترل کنید، نمی‌توانید آن را مدیریت کنید و اگر چیزی را نتوانید مدیریت کنید، نمی‌توانید آن را بهبود بخشید. به عبارت دیگر لازمه‌ی بهبود و پیشرفت، مدیریت است و لازمه‌ی مدیریت در هر امری کنترل است و زیربنای هر کنترلی اندازه‌گیری و گزارشگری نتایج است. لذا این پژوهش به دنبال تحقق اهداف مذکور و پر کردن خلأ مطالعاتی موجود است و الگوی اسلامی کسب‌وکار پایدار، ابعاد و مؤلفه‌های آن و شاخص‌های اندازه‌گیری پایداری کسب‌وکار با رویکرد اسلامی را جهت بکارگیری در ابعاد مختلف عملکرد، اندازه‌گیری و گزارشگری نتایج، بررسی و ارائه می‌کند. از آنجایی که روش تحلیل محتوای کیفی امکان واکاوی مفاهیم، اصطلاحات و ارتباطات بین این مفاهیم و همچنین استنباط و آشکار کردن الگوهای نهان در اسناد مکتوب را فراهم می‌سازد، از روش مذکور در این پژوهش استفاده می‌گردد.

1. Peter Ferdinand Drucker

۲- اهداف و پرسش‌های پژوهش

هدف اصلی پژوهش حاضر این است، تا با استفاده از مفاهیم نظری پایداری از منظر اسلام، ابعاد، مؤلفه‌ها و شاخص‌های کلیدی کسب‌وکار پایدار با رویکرد اسلامی شناسایی و سپس الگوی اسلامی کسب‌وکار پایدار منطبق با مفاهیم والای دین مبین اسلام و متناسب با نیاز جوامع اسلامی تبیین و ارائه گردد. بر همین اساس پرسش‌های پژوهش به شرح زیر می‌باشد:

پرسش شماره ۱: ابعاد و مؤلفه‌های کلیدی کسب‌وکار پایدار با رویکرد اسلامی کدامند؟

پرسش شماره ۲: شاخص‌های اندازه‌گیری پایداری کسب‌وکار با رویکرد اسلامی کدامند؟

پرسش شماره ۳: الگوی اسلامی کسب‌وکار پایدار چیست؟

۳- پیشینه‌ی پژوهش

در زمینه‌ی طراحی الگو، تیمی از دانشگاه علم و صنعت با مرکز الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت همکاری نمود و نهایتاً الگوی پایه‌ی پیشرفت توسط شورای عالی مرکز در سال ۱۳۹۳ تدوین گردید. همچنین در نخستین نشست اندیشه‌های راهبردی در سال ۱۳۸۹، الگوی مطلوب توسعه‌ی ایرانی اسلامی که به نوعی دیدگاه بدنه اجرایی دولت در زمینه الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت بود، ارائه شد. شورای راهبردی پیشرفت اسلامی نیز در سال ۱۳۹۰ سندی تحت عنوان نقشه‌ی راه تولید الگوی پیشرفت اسلامی منتشر نموده است. علاوه بر موارد فوق که به نوعی الگوهای ارائه شده از طرف سازمان‌های دخیل در امر تدوین الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت تلقی می‌شوند، محققان دیگری نیز فرایندهایی را برای طراحی الگو ارائه داده‌اند (مختاریان‌پور، ۱۳۹۵).

در رابطه با اندازه‌گیری و گزارشگری مؤلفه‌ها و شاخص‌های پایداری که در حوزه‌ی تخصصی دانش حسابداری است، تحقیقات فراوانی انجام شده است که همگی مبین لزوم توجه به تغییر در نگرش و پرداختن به الزامات جامعه هدف می‌باشد. محمدی و خوزین (۱۳۹۶) هدف گزارشگری پایداری را در اختیار قرار دادن کلیه اطلاعات مربوط و سودمند برای تصمیم‌گیری ذی‌نفعان و کمک به دستیابی اهداف پایداری یا توسعه‌ی پایدار جامعه

می‌دانند. بر همین اساس توجه به شرایط فرهنگی و اجتماعی جوامع مربوطه را بسیار بااهمیت بر شمرده‌اند. دیانتی و مشهدی (۱۳۹۵) به این نتیجه رسیدند که حسابداری به عنوان دانش اجتماعی با محیط، ارزش‌ها و هنجارهای اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جامعه‌ای که در آن بکار گرفته می‌شود، رابطه‌ی ذاتی دارد و لذا باید در بکارگیری چارچوب نظری و استانداردهای گزارشگری، شرایط و الزامات جامعه را در نظر گرفت. همچنین آنان تصریح کردند که نظام حسابداری و گزارشگری فعلی نمی‌تواند پاسخگوی نیازهای اطلاعاتی مبتنی بر ارزش‌ها و هنجارهای جوامع مسلمان باشد و استفاده کنندگان اطلاعات حسابداری در ایران، علاقه‌مند به افشای اطلاعات در زمینه‌های مختلف و منطبق با آموزه‌های دینی هستند. غلامی جمکرانی و همکاران (۱۳۹۲) نشان دادند که تفاوت اصول اقتصادی و اجتماعی واحدهای تجاری اسلامی از واحدهای تجاری اقتصاد سرمایه‌داری و عدم کفایت تامین نیازهای اطلاعاتی استفاده‌کنندگان مسلمان و واحدهای تجاری اسلامی توسط گزارشگری مالی مرسوم، ضرورت بازنگری و تدوین چارچوب نظری با رویکرد اسلامی را ایجاب می‌کند. نجفی (۱۳۹۰) که به دنبال یافتن قواعد و دکرین حسابداری اسلامی بوده است، به این نتیجه رسید که حسابداری در اسلام از یک سو در دنیا به دنبال حسابداری اموال و مباحث اعتباری یا معنوی در زندگی دنیوی است و از سوی دیگر با جهت‌گیری به عقبی با احصاء عمل و نفس انسان در پی فلاح در آخرت است. مطابق نتایج حاصل از تحقیق معدنچی (۱۳۸۲)، بدلیل تفاوت‌های محیط اسلامی و محیط غیراسلامی و با عنایت به جهان بینی الهی و جامع و کامل بودن آن، می‌توان براساس قوانین و دستورات فقهی اسلام در ابعاد مختلف اعم از اخلاق، آزادی اقتصادی در محدوده‌ی مشخص، عدالت اجتماعی، حساب‌خواهی، حسابداری و معرفت‌شناسی، چارچوب نظری حسابداری اسلامی را استخراج نمود. سلیمان و لطیف (۲۰۰۵)، بدلیل شکاف و تفاوت معنی‌دار بین گزارشات واقعی و مطلوب جوامع مسلمان، مدل گزارشگری جداگانه‌ای برای موسسات مالی اسلامی ارائه نمودند. بایدون و ویلت (۲۰۰۰) بیان داشتند که سیستم حسابداری در یک جامعه اسلامی طرفدار شفافیت بیشتر، شیوه‌های اندازه‌گیری محافظه‌کارانه و تنوع بیشتر در شیوه افشای بین شرکت‌ها در طول زمان می‌باشد.

با توجه به توضیحات فوق مشخص می‌گردد که بیشتر مطالعات و کارهای انجام شده قبلی از دو منظر جداگانه‌ی لزوم توجه به الزامات جوامع اسلامی و طراحی الگو به بررسی موضوع اهتمام ورزیده‌اند و تاکنون در کشور ایران و همچنین سایر کشورها و جوامع اسلامی، شناسایی، استخراج و چگونگی اندازه‌گیری و گزارشگری مؤلفه‌ها و شاخص‌های کلیدی کسب‌وکار پایدار، در قالب الگو و چارچوبی نظام‌مند و منطبق با مبانی فقهی و دینی اسلامی و متناسب با نیاز و فرهنگ جوامع اسلامی تبیین و ارائه نگردیده است. مسلماً در چارچوب چنین الگویی امکان برنامه‌ریزی، اندازه‌گیری و ارزیابی عملکرد و دستیابی به اهداف توسعه و پیشرفت پایدار فراهم خواهد بود. برنامه‌ریزان و استفاده‌کنندگان سیستم‌های اطلاعاتی در جوامع اسلامی، علاقه‌مند به افشا و گزارشگری اطلاعات در زمینه‌های مختلف رعایت موازین شرعی و جنبه‌های معنوی، عدم وقوع تقلب مالی، رعایت الزامات مبارزه با پولشویی، رعایت حقوق کارگران و کارمندان، توجه به رعایت حقوق مصرف‌کنندگان، حفظ الزامات محیط زیست، توجه به بهره‌وری، تعالی و پیشرفت، عدم اسراف و توجه به کیفیت محصول هستند و این امر صرفاً از طریق شناسایی و معرفی مؤلفه‌ها و شاخص‌های اندازه‌گیری عملکرد در حوزه‌های مختلف کسب‌وکار و گزارش نتایج حاصل از اقدامات بعمل آمده محقق خواهد شد، لذا این مطالعه قصد دارد تا با پرداختن به خلأ مطالعاتی موجود و نگاهی جامع‌تر به الزامات توسعه و پیشرفت پایدار، بستر و چارچوبی جهت شناسایی و معرفی ابعاد، مؤلفه‌ها و شاخص‌های اسلامی کسب‌وکار پایدار و همچنین نحوه‌ی اندازه‌گیری و گزارشگری نتایج حاصل از اقدامات بعمل آمده در این حوزه را فراهم آورد.

۴- چارچوب نظری

الف) توسعه‌ی پایدار

نظریه توسعه‌ی پایدار از نظریه‌های بسیار متأخر در باب توسعه است، اما بیشترین مقبولیت نسبی را در مقایسه با سایر نظریه‌های توسعه در بین کارشناسان و مدیران و تا حدودی در بین متخصصان و پژوهشگران یافته است. گذشته از سهولت فهم و کاربردی بودن نظریه، خاستگاه بین‌المللی و رسمیت یافتن آن در سازمان ملل متحد و

نهادهای وابسته در این مقبولیت گسترده موثر بوده است (واعظزاده، ۱۳۹۳). در حال حاضر، حدوداً بیش از سه دهه از توجه جهانی به موضوع حفاظت محیط‌زیست و منابع طبیعی و حدود دو دهه از پرداختن به مباحث توسعه‌ی پایدار می‌گذرد. در گذشته صرفاً دیدگاه اقتصادی و ایجاد درآمد و بازده اقتصادی بیشتر، در پروژه‌های توسعه‌ای مد نظر بود، لیکن توجه به مباحث توسعه‌ی پایدار منجر به ارتقای سطح نگرش‌های قبلی شده است. سازمان ملل متحد برای رسیدن به اهداف توسعه‌ی پایدار، ۱۷ هدف کلان را تعیین و تصویب نموده که کلیه آژانس‌های تخصصی بین‌المللی همچون یونسکو موظف و متعهد می‌باشند که راهبرد میان‌مدت و بلندمدت خود را بر این اساس تنظیم نمایند. بر اساس اهداف مذکور و تا سال ۲۰۱۲، بالغ بر ۳۳ کشور و یا سازمان بورس از جمله کشورهای آمریکا، انگلستان، استرالیا، آلمان، ایتالیا، فرانسه، مالزی و مصر، شرکتها و اعضای خود را تشویق و یا ملزم به ارائه سطوح مختلفی از گزارشگری پایداری نمودند. امروزه اکثر شرکت‌های مطرح در سطح جهانی، هر ساله اینچنین گزارش‌هایی را تهیه و ارائه می‌دهند. گزارش پایداری، گزارشی است که توسط یک شرکت یا سازمان در مورد تأثیرات اقتصادی، زیست‌محیطی و اجتماعی که فعالیت‌های روزانه‌اش ایجاد کرده‌اند، منتشر می‌شود (قاسمی و شکری علی آبادی، ۱۳۹۳).

توجه به توسعه‌ی پایدار از سوی شهروندان شرکتی و افشای پایداری شرکت‌ها یک حوزه‌ی مطالعاتی در حال ظهور در تحقیقات اجتماعی و زیست‌محیطی است و بطور کاملاً گسترده در کشورهای توسعه یافته مانند آمریکا، انگلستان و استرالیا در حال انجام است، اما کشورهای در حال توسعه در این زمینه دچار عقب‌ماندگی هستند (سبحانی و همکاران، ۲۰۱۲). مجموعه استانداردهای به هم پیوسته جهانی گزارشگری پایداری^۱ توسط هیأت تدوین استانداردهای جهانی پایداری منتشر و از اول جولای ۲۰۱۸ در کلیه بورس‌های معتبر جهان لازم الاجرا شده است (آزادزنجانی و همکاران، ۱۳۹۸).

با وجود مقبولیت نظریه‌ی توسعه‌ی پایدار، نظریه‌ی مذکور از اولین سال‌های پیدایش با انتقادهای متعدد و ابهامات و اشکالاتی مواجه است که ریشه در عوامل تکوین و مبانی نظری آن دارد (واعظزاده، ۱۳۹۳). اهم انتقادات وارد بر مبانی نظری توسعه‌ی پایدار،

بطور خلاصه و به شرح زیر قابل ارائه است:

- ابهام کلی ناشی از مصلحت‌شناسی سیاسی که موجب از هم گسیختگی مفهومی و حاکمیت دیدگاه‌های گروهی و منفعت‌گرایانه گردیده است (له‌له^۱، ۱۹۹۱)
- تأکید بر نیازهای نامفهوم نسل آتی به جای حقوق انسانی (ردکلیفت^۲، ۲۰۰۵)
- خاستگاه محدود از جمله شماری از کشورهای صنعتی به عنوان محرک نظریه و تداوم پروژه غربی سازی و الگوسازی این کشورها در زمینه تولید و مصرف (جهانیان، ۱۳۹۷)
- تسری غیرعادلانه به کشورهای غیرصنعتی و فراهم آوردن موجبات افزایش عقب‌ماندگی در فرایند صنعتی شدن (می‌آر^۳، ۲۰۱۲)
- ویژگی تک‌ساحتی توسعه‌ی پایدار و تمرکز بر وضعیت زیست‌محیطی و عدم تناسب کافی با نیاز کشورهای غیرصنعتی به پیشرفت کلی در ابعاد مختلف اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و غیره و همچنین اثربخشی محدود توسعه‌ی پایدار به علت رویکرد حداقلی آن و عدم پیش‌بینی نحوه جبران تخریب تاریخی محیط زیست در مقیاس جهانی (واعظزاده، ۱۳۹۳)

ب) پیشرفت پایدار اسلامی

هرگاه توسعه را در چارچوب تعریف‌های متداول و رایج ارزیابی کنیم، درمی‌یابیم که هدف اسلام از توسعه و پیشرفت با هدف توسعه در نگرش مادی متفاوت است. در منظومه‌ی تمدن مادی، توسعه‌الگویی است ایده‌آل و نهایی مطلوب که انسان در جستجوی آن است. اما در تفکر اسلامی، توسعه و پیشرفت هدف برتر نیست. در این تمدن، هدف آن است که همه‌ی استعدادهای انسانی شکوفا گردد و نهفته‌های او هویدا شود تا به سوی کمال مطلق راه برد و به سعادت ابدی و پایدار دست یابد. توسعه و پیشرفت تنها مقدمه‌ای برای رسیدن به همین هدف است (محمدی ری شهری، ۱۳۹۷).

نظام اقتصادی اسلام هماهنگ با نظام تکوین، به گونه‌ای ترسیم شده که دغدغه و

1. Lele
2. Redclift
3. Meyar

نگرانی بشر درباره پایداری را برطرف و رفاه عمومی که برخوردار می‌شود را نیز در برمی‌گیرد تأمین می‌کند. در این نظام، روابط انسان با خداوند، طبیعت و جامعه انسانی براساس عدل و عاری از هرگونه افراط و تفریطی شکل می‌گیرد و به منظور ایجاد ضمانت جهت تحقق سالم این روابط، سازوکارهایی چون قاعده لاضرر و قاعده اتلاف و نیز اصل حاکمیت دولت پیش بینی شده است (فراهانی فرد، ۱۳۸۴).

ارتباط با خداوند شامل کلیه معیارها و ارزش‌های معنوی و در رأس آنها ایمان به خدا و روز رستاخیز است که لازم است بر تمامی محیط و ابعاد عملکردی مستولی و حاکم باشد. محیط و فضای عملکرد از منظر اسلام، بیانگر همه جنبه‌های سیاسی و فرهنگی و اقتصادی جامعه است که ابعاد وجودی فرد و جامعه را پوشش می‌دهد. لذا مقام معظم رهبری آن را فضایی می‌داند که انسان در آن فضا به لحاظ معنوی و مادی می‌تواند رشد کند و به غایات مطلوبی برسد که خدای متعال او را برای آن غایات خلق کرده است (اکبری و رضایی، ۱۳۹۴). طراحی الگو برای چنین محیط و فضایی مستلزم توجه به شاخصه‌ها، و الزاماتی است که بدون مراعات دقیق آنها در فرایند طراحی و اجرا، نمی‌توان مدعی اسلامی بودن الگو شد. برخی از مهم‌ترین این الزامات عبارتند از (سنچولی، ۱۳۹۲):

- اعتقاد به توحید و مبداء عالم و توجه کامل به معاد، محاسبه و زندگی پس از مرگ و پیوستگی دنیا و آخرت
- نگاه اسلامی به رستگاری و محور بودن انسان
- توجه به نگاه اسلام به امر حکومت و صلاحیت حاکم
- نگاه اسلامی و غیرمادی به اقتصاد و توجه به عدالت محوری و اخلاق
- با در نظر گرفتن الزامات فوق، اهم آموزه‌های اسلام در دستیابی به توسعه و پیشرفت پایدار به شرح زیر است (عرب‌مازار و دادگر، ۱۳۹۳):
- تفسیر درست زندگی دنیوی به‌عنوان مقدمه، در مقایسه با حیات اخروی و جاودان به عنوان مقصد نهایی و مسئول شناختن انسان در عمران و آبادانی زمین^۱.
- برابر دانستن همه افراد به عنوان نماینده اعتباری خداوند^۲؛ در بهره‌برداری از نعمت‌های

۱. سوره هود آیه ۶۵ و سوره حدید آیه ۷

۲. سوره بقره آیه ۲۹

۳. سوره نساء آیه ۳۴

الهی و مواهب طبیعی.

- قداست بخشیدن به امور کشاورزی، درختکاری و نهی از هرگونه تخریب و آلودگی محیط زیست.
- تشویق به عدالت و مساوات و احترام قائل شدن برای اموال و ثروت فردی مشروع و مالکیت شخصی محدود^۱.
- تشویق به کسب دانش و رشد فکری و اصالت بخشیدن به جامعه و مصالح عمومی.
- نهی اکید از عوامل بازدارنده و تخریب‌گر رشد و توسعه اقتصادی و ممنوع کردن مکاسب محرمه و درآمدهای نامشروع و همچنین تحریم اسراف و اتلاف و مبارزه با فقر و بیکاری.
- در این مطالعه و به منظور طراحی الگوی کسب‌وکار پایدار سعی شده است تا از طریق تمرکز بر نقاط ضعف مستتر در مبانی نظری توسعه‌ی پایدار مرسوم و در نظر گرفتن مهمترین الزامات طراحی الگوی اسلامی و در رأس آن توجه به توحید و معاد، محور دانستن انسان به‌عنوان اشرف مخلوقات و بکارگیری اصول بنیادین عدالت و اخلاق، آموزه‌های دین مبین اسلام در ابعاد مختلف توسعه و پیشرفت مورد استفاده قرار گیرد.

۵- روش‌شناسی پژوهش

پاسخ به پرسش‌های پژوهش نیازمند نوعی روش‌شناسی است که بتواند به بررسی و تحلیل متون اسلامی که اغلب داده‌های کیفی هستند، بپردازد و علاوه بر آن امکان ایجاد الگوی نوینی را که حاصل استخراج و مفهوم‌سازی عوامل مشترک بین آنهاست، بررسی و فراهم سازد (منتظری و همکاران، ۱۳۹۷). از این رو پژوهش حاضر از روش‌های ترکیبی و تحلیل محتوای کیفی استقرایی بهره می‌گیرد. در روش تحلیل محتوای کیفی استقرایی، پژوهشگر از به کارگیری طبقات از قبل تعیین شده اجتناب می‌ورزد و در عوض اجازه می‌دهد که طبقات و نامشان از درون داده‌ها بیرون آیند. در این روش، به جای اینکه شروع گردآوری داده‌ها با اتکا به فرضیاتی باشد که از دل یک نظریه بیرون آمده است، نقطه‌ی شروع آن بر اساس سؤال و هدف پژوهش است. بنابراین پژوهشگر

۱. سوره شوری آیه ۳۸

در داده‌ها کاملاً غرق شده تا به یک درک یا بصیرت جدیدی دست پیدا کند. ابتدا تحلیل داده‌ها با خواندن مکرر متن برای غوطه ور شدن در آنها و یافتن یک درک کلی آغاز می‌شود. سپس متون، کلمه به کلمه خوانده می‌شود تا کدها استخراج شود. این فرایند به طور پیوسته از استخراج کدها تا نام‌گذاری آنها تداوم می‌یابد. پس از آن، کدها بر اساس تفاوت‌ها یا شباهت‌هایشان به داخل طبقات دسته‌بندی می‌شود و در پایان به ازای هر مفهوم، شواهدی از متن نقل قول می‌گردد (مؤمنی راد و همکاران، ۱۳۹۲).

۶- جامعه‌ی آماری

بواسطه ارتباط مستقیم این پژوهش با حوزه‌ی اسلامی، آیات قرآن کریم و احادیث ائمه معصومین علیهم‌السلام به عنوان متون اصلی (جامعه) و آیات و احادیث مرتبط با موضوع به عنوان نمونه (به صورت هدفمند) انتخاب و مورد مطالعه و تحلیل قرار گرفت. در این مسیر آثار استاد شهید مطهری، کتاب توسعه‌ی اقتصادی بر پایه‌ی قرآن و حدیث، تألیف آیت الله محمدی ری‌شهری که دربرگیرنده بخش اعظم آیات و روایات مرتبط با مباحث توسعه است و کتاب مفاتیح الحیات که به بیان آموزه‌های دینی در کلیه شئون زندگی دنیایی پرداخته، و کتاب محیط زیست از منظر اسلام تألیف علامه جوادی آملی، و همچنین الگوی پایه‌ی اسلامی ایرانی پیشرفت که ماحصل سالها تلاش و مطالعه در مرکز الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت است، مباحث ارزشمندی را پیش روی محقق قرار داد.

۷- تجزیه و تحلیل و کدگذاری داده‌ها

در تحلیل محتوای کیفی به روش استقرایی، تحلیل اطلاعات از طریق استخراج جملات کلیدی متون و کدگذاری داده‌های کیفی، در پی یافتن و مفهوم‌سازی موضوعات مرتبط با پژوهش که در میان انبوه داده‌های اطلاعاتی وجود دارند، استفاده می‌شود (دانایی‌فرد، ۱۳۸۴). برهمین اساس، در مرحله‌ی نخست، با بررسی خط‌به‌خط متون و با توجه به کلیدواژه‌های مورد نظر محقق، جملات کلیدی که مستقیم و یا غیرمستقیم به مفاهیم توسعه و پیشرفت، محیط زیست، حقوق فردی و اجتماعی، حکومت اسلامی و... اشاره داشتند، انتخاب و با استخراج مفاهیم از آنها، نخستین چرخه کدگذاری آغاز شد. سپس از

طریق فرایند مقایسه‌ای، شباهت‌ها و تفاوت‌های مفاهیم، بررسی و مفاهیم شبیه هم در یک مقوله قرار داده شدند. این شیوه‌ی مقایسه‌ی مستمر مفاهیم با یکدیگر را شیوه‌ی تطبیقی پیوسته یا روش تجزیه و تحلیل مقایسه‌ای مداوم می‌گویند (استراس و کورین، ۱۳۸۷). پس از انجام مرحله کدگذاری، بیش از ۲۰۰ کد، ۱۲۰ مفهوم و ۳۶ مؤلفه پدیدار شد. بدلیل گستردگی جداول مربوط به ایجاد مفاهیم از متون دینی، از آوردن این جداول خودداری شده و تنها به شکل‌گیری مقوله‌ها از مفاهیم در بخش یافته‌های پژوهش اشاره شده است. برای تأمین اعتبار پژوهش از روش ارزیابی لینکلن و گوبا^۱ (۱۹۸۵) استفاده گردید که معادل روایی و پایایی در تحقیقات کمی است. لینکلن و گوبا چهار معیار برای ارزیابی اعتبار نتایج به‌دست آمده در پژوهش‌های کیفی ارائه کرده‌اند که عبارتند از: باورپذیری^۲، انتقال‌پذیری^۳، وابستگی^۴ و اعتماد (تایید) پذیرگی^۵ (مؤمنی‌راد و همکاران، ۱۳۹۲).

باورپذیری: برای تحقق این معیار در پژوهش حاضر، صرف زمان کافی جهت بررسی داده‌ها، مشاهده مستمر، گفتگو با خبرگان، دقت در جمع‌آوری داده‌ها، تحلیل و کدگذاری، و نقل قول اصیل و مستقیم از منابع دینی مورد توجه قرار داشت.

انتقال‌پذیری: در پژوهش حاضر، نتایج حاصل از جمع‌آوری، تفسیر، تحلیل و توصیف داده‌ها پس از هر مرحله، در اختیار دو نفر محقق دیگر به عنوان همکار پژوهش (یک نفر دارای مدرک تحصیلی دکتری حسابداری و یک نفر دارای تخصص در حوزه اسلامی) قرار گرفت و براساس شاخص تکرارپذیری (پایایی یافته‌ها بین محقق و همکاران پژوهش) اصلاحات لازم اعمال گردید.

وابستگی: پیروی از روشی واحد از ابتدا تا انتهای کدگذاری، ثبت دقیق مراحل و شیوه ترکیب، تلفیق و تلخیص داده‌ها در این پژوهش به شکلی صورت گرفت که می‌تواند به دیگر محققان در تکرار پژوهش و رسیدن به نتایج مشابه کمک نماید.

اعتماد (تایید) پذیرگی: بمنظور تأیید داده‌های مورد بررسی در این پژوهش توسط خوانندگان، علاوه بر توجه به شاخص تکرارپذیری، جداول مربوط به نحوه شکل‌گیری

1. Lincoln & Goba
2. Credibility
3. Transferability
4. Dependability
5. Conformability/Verifiability

مفاهیم و مؤلفه‌ها در بخش یافته‌های پژوهش ارائه شده تا امکان کسب اطمینان و اعتماد لازم از اینکه یافته‌های مذکور، منعکس کننده خصوصیات پنهان یا آشکار خلاصه شده در داده‌هاست و نه ترجیحات و سوگیری‌های محقق، فراهم گردد.

یافته‌های پژوهش

هدف پژوهش حاضر این بود که ابعاد و مؤلفه‌های کلیدی کسب‌وکار پایدار شناسایی و الگوی اسلامی کسب‌وکار پایدار تبیین و ارائه گردد. لذا به همین منظور سه پرسش مطرح شد. نخستین پرسش این بود که ابعاد و مؤلفه‌های کلیدی کسب‌وکار پایدار با رویکرد اسلامی کدامند؟ براساس یافته‌های پژوهش، ابعاد و مؤلفه‌های کلیدی کسب‌وکار پایدار با رویکرد اسلامی به شرح زیر است:

۱- بعد اقتصادی^۱

ارزش و منزلت اقتصاد در آموزه‌های دینی به گونه‌ای تبیین شده است که صاحب شریعت آن را حافظ دین می‌داند. در آموزه‌های دینی، بعد اعتقادی برای انسان و جامعه زیربنا است ولی عدم اهتمام و توجه به بعد اقتصادی، پایه و زیربنا را سست می‌کند و با سستی آن دیانت از دست می‌رود (جوادی آملی، ۱۳۸۹). بر همین اساس بعد اقتصادی، یکی از ابعاد پایداری با رویکرد اسلامی است. شکل‌گیری مفاهیم و مؤلفه‌های بعد اقتصادی به شرح جدول شماره ۱ است:

۲- بعد اجتماعی^۲

هدف اصلی توسعه‌ی اجتماعی، ارتقای سطح زندگی افراد و کیفیت زندگی مردم است. از سوی دیگر انسان موجودی اجتماعی است و تأمین بسیاری از نیازها و شکوفایی ۱. مفاهیم بعد اقتصادی از تحلیل محتوای کیفی: کتاب اسلام و محیط زیست (جوادی آملی، ۱۳۸۶: ۴۸)، کتاب بانکداری اسلامی (موسویان و میثمی، ۱۳۹۵: ۷۹، ۱۳۸)، کتاب توسعه‌ی اقتصادی برپایه قرآن و حدیث (محمدی ری شهری، ۱۳۷۹: ۹۷، ۱۲۷، ۲۷۹، ۲۸۹، ۲۹۳، ۳۱۱، ۳۹۱، ۴۹۴)، کتاب مفاتیح‌الحیات (جوادی آملی، ۱۳۹۱: ۶۱۵، ۶۱۶، ۶۲۲)، و کتاب نهج‌الفصاحه (ترجمه عابدینی، ۱۳۸۷: حدیث ۳۲۰) استخراج شده است.

۲. مفاهیم بعد اجتماعی از تحلیل محتوای کیفی: کتاب اسلام و محیط زیست (جوادی آملی، ۱۳۸۶: ۲۸۲)، مقاله اصول کلی اقتصاد اسلامی (جوادی آملی، ۱۳۸۹: ۱۵)، کتاب بانکداری اسلامی (موسویان و میثمی، ۱۳۹۵: ۵۸، ۶۴ الی ۶۶)، کتاب توسعه‌ی اقتصادی برپایه قرآن و حدیث (محمدی‌ری‌شهری، ۱۳۹۷: ۵۱، ۴۶۹، ۴۸۱)، و کتاب مفاتیح‌الحیات (جوادی آملی، ۱۳۹۱: ۴۶۴، ۴۷۵، ۴۸۳، ۵۲۰) استخراج شده است.

جدول ۱: شکل‌گیری مفاهیم و مؤلفه‌های بعد اقتصادی به روش تحلیل محتوای کیفی استقرایی

مؤلفه	مفاهیم
مالی (عملکرد مالی و سودآوری، تامین مالی)	مبانه‌روی و ثبات مالی، عدم تبانی برای کسب سود بالا، قواعد فقهی تامین مالی
بازرگانی (شیوه‌های خرید و فروش)	لزوم تثبیت قیمت، قداست تجارت حلال (نه دهم عبادت)، پیشگیری از کاربرد حرام محصولات
نحوه کسب و توزیع درآمد و ثروت	عدالت و مساوات در توزیع، توجه به محرمانت و حلال بودن درآمد
سلامت اقتصادی	حرام بودن احتکار و گرانیفروشی در بازار مسلمانان، لزوم حلالیت مال

استعدادهای خود را در بستر تعامل و مشارکت جمعی و بر محور حقوق متقابل جستجو می‌کند. بر همین اساس بعد اجتماعی یکی دیگر از ابعاد پایداری با رویکرد اسلامی است. شکل‌گیری مفاهیم و مؤلفه‌های بعد اجتماعی به شرح جدول ۲ است:

جدول ۲: شکل‌گیری مفاهیم و مؤلفه‌های بعد اجتماعی به روش تحلیل محتوای کیفی استقرایی

مؤلفه	مفاهیم
ضوابط و نحوه تخصیص امکانات و امتیازات	لزوم دستگردان امکانات و عدم تصرف دائم آن از سوی اغنیا، عادلانه بودن روابط و مناسبات
نظم و انضباط	تأکیدات مکرر در توجه به نظم در کلیه شئون فردی و اجتماعی و سازمانی
تقویت و گسترش مشارکت عمومی	جایگاه مشورت و همفکری و لزوم مشارکت در سرنوشت، تاثیر متقابل مردم و حاکمان
میزان پابندی به پرداختهای قانونی	رعایت حقوق دیگران، پرداخت مالیات، لزوم پابندی به قانون و تبعیت از مقررات
برخورد بدون تبعیض با متخلفان	رعایت عدالت و برقراری مساوات در کلیه شئون
ضوابط و نحوه تعیین حقوق و مزایا	تقسیم خراج به عدالت و مساوات، پرداخت مناسب و شایسته دستمزد
مشارکت و مسئولیت‌های اجتماعی	مسئولیت داشتن و پاسخگو بودن در قبال جامعه

۳- بعد زیست محیطی^۱

سلامت محیط زیست ارتباط تنگاتنگ با حیات سالم جامعه دارد. سالم نگه داشتن محیط زیست، یعنی رعایت حق زمین، هوا، آب، خاک، دریا، صحرا، کوه و دشت، گیاهان، حیوانات و سایر موجودات و عرصه‌های زیست محیطی که ارتباط با حیات جامعه دارد. در دین حنیف الهی شناخت اصول محیط زیستی و تحصیل و پرهیز از تخریب و سعی برای سالم‌سازی آن، از بارزترین حقوق انسانی و نیز از روشن‌ترین تکالیف بشری به شمار می‌آید (جوادی آملی، ۱۳۸۶). بر همین اساس بعد زیست محیطی یکی دیگر از ابعاد پایداری با رویکرد اسلامی است. شکل‌گیری مفاهیم و مؤلفه‌های بعد زیست محیطی به شرح جدول شماره ۳ است:

جدول ۳: شکل‌گیری مفاهیم و مؤلفه‌های بعد زیست محیطی به روش تحلیل محتوای کیفی استقرایی

مؤلفه	مفاهیم ^۱
محیط زیست مادی	امانت بودن طبیعت در دست انسان، عدم جواز تخریب و استفاده نابجا و ضرر رساندن بديگران
محیط زیست معنوی (سلامت و حسن روابط)	لزوم توجه به سلامت روانی و نشاط جامعه و حسن معاشرت افراد
پیشگیری و کنترل عوامل تهدید کننده زیست محیطی	ارجح بودن پیشگیری و جلوگیری از صدمه رساندن به محیط زیست در مقایسه با اصلاح و بازسازی

۴- بعد کار و تولید^۲

یکی از مقدس‌ترین واژه‌هایی که در متون اسلامی مورد استفاده قرار گرفته، واژه کار است. رشد اقتصادی و شکوفایی جوامع در گرو توجه به کار و تولید است. با کار و تلاش

۱. مفاهیم بعد زیست محیطی از تحلیل محتوای کیفی: کتاب اسلام و محیط زیست جوادی آملی، ۱۳۸۶: ۲۸۲، ۲۸۰، ۲۷۳، ۸۵). بانکداری اسلامی (موسویان و میثمی، ۱۳۹۵: ۱۰۴)، و کتاب مفاتیح الحیات (جوادی آملی، ۱۳۹۱: ۶۸۵) استخراج شده است.
 ۲. مفاهیم بعد کار و تولید از تحلیل محتوای کیفی: کتاب اسلام و محیط زیست (جوادی آملی، ۱۳۸۶: ۲۵۴، ۲۵۷، ۲۸۲)، مقاله‌ی اصول کلی اقتصاد اسلامی (جوادی آملی، ۱۳۸۹: ۱۴، ۱۸)، کتاب بانکداری اسلامی (موسویان و میثمی، ۱۳۹۷: ۶۷)، و کتاب توسعه‌ی اقتصادی برپایه‌ی قرآن و حدیث (محمدی‌شهری، ۱۳۹۷: ۴۹، ۵۱، ۵۳، ۹۷، ۴۱۰) و کتاب مفاتیح الحیات (جوادی آملی، ۱۳۹۱: ۶۸۵، ۷۳۷) استخراج شده است.

و تولید، سرمایه‌ی اقتصادی یک جامعه به گردش درآمده و بر رونق اقتصادی آن افزوده می‌شود و سطح توسعه‌یافتگی جوامع ارتقاء می‌یابد. بر همین اساس بعد کار و تولید یکی دیگر از ابعاد پایداری با رویکرد اسلامی است. شکل‌گیری مفاهیم و مؤلفه‌های بعد کار و تولید به شرح جدول شماره ۴ می‌باشد:

جدول ۴: شکل‌گیری مفاهیم و مؤلفه‌های بعد کار و تولید به روش تحلیل محتوای کیفی استقرایی

مؤلفه	مفاهیم
تولید حداکثری و رفع موانع تولید	استفاده کامل و صحیح و ضایع نکردن نعمت‌ها، عمران و آبادانی، توجه به بخش حقیقی اقتصاد
اولویت بخشی به کار و تولید واقعی	مزمت سربار دیگران بودن، اجر جهادی کار و تلاش
بهینه‌سازی مصرف و بهره‌وری عوامل تولید	پرهیز از اسراف و تبذیر و استفاده حداکثری از منابع و نعمت‌ها
بهبود شرایط کار و تولید	لزوم تسهیل شرایط کار و تدبیر و تعقل در امرار معاش
رعایت استانداردهای کیفیت کار و تولید	انجام صحیح و درست و کامل کار، توجه به حقوق دیگران، مسئولیت افراد در قبال اعمال خود

۵- بعد مدیریت و رهبری^۱

زندگی اجتماعی هر چند در مجموعه‌ای بسیار اندک و کوچک، بدون داشتن مدیر و سازماندهی خاص، سامان نیافته و به سرعت از هم پاشیده و متلاشی خواهد شد. قرآن کریم ضرورت مدیریت را در موارد گوناگون و با شکل‌ها و شیوه‌های خاصی بیان می‌دارد تا جامعه‌ی بشری را به این اصل اساسی متوجه سازد. بر همین اساس بعد مدیریت و رهبری یکی دیگر از ابعاد پایداری با رویکرد اسلامی است. شکل‌گیری مفاهیم و مؤلفه‌های بعد مدیریت و رهبری به شرح جدول شماره ۵ است:

۱. مفاهیم بعد مدیریت و رهبری از تحلیل محتوای کیفی: کتاب اسلام و محیط زیست (جوادی‌آملی، ۱۳۸۶: ۴۷، ۱۵۴)، مقاله اصول کلی اقتصاد اسلامی (جوادی‌آملی، ۱۳۸۹: ۱۴)، مقاله اهداف و وظایف حکومت اسلامی (عظیمی‌شوشتری، ۱۳۸۸: ۱۲۱)، کتاب بانکداری اسلامی (موسویان و میثمی، ۱۳۹۷: ۶۱، ۶۴)، کتاب توسعه‌ی اقتصادی بر پایه قرآن و حدیث (محمدی‌ری‌شهری، ۱۳۹۷: ۴۳۷، ۴۳۳، ۴۲۹، ۱۷۳، ۴۴۵، ۴۴۷، ۴۴۹)، کتاب مفاتیح‌الحیات (جوادی‌آملی، ۱۳۹۱: ۶۹، ۵۷۳، ۶۱۶، ۶۲۲)، و کتاب نهج‌الفصاحه (ترجمه عابدینی، ۱۳۸۷: حدیث ۲۳۸۹) استخراج شده است.

جدول ۵: شکل‌گیری مفاهیم و مؤلفه‌های بعد مدیریت و رهبری به روش تحلیل محتوای کیفی استقرایی

مفاهیم	مقوله / مؤلفه
تأکیدات مکرر در تدبر و بکارگیری عقل و عاقبت اندیشی	برنامه ریزی و مدیریت ریسک
لزوم بکارگیری افراد متعهد، عدم جواز رشوه، تسهیل انجام امورات مسلمانان	سلامت اداری و سازمانی
برقراری پیوند و حسن معاشرت، مسئولیت و پاسخگویی همگانی، پیشگیری از قضاوت ناصحیح	ارتقاء سطح ارتباطات اثربخش، شفافیت و پاسخگویی
مغبون بودن آنکه دو روزش برابر است، لزوم فراهم نمودن آسایش و رفاه دیگران	ارتقاء و بهبود محیط کار
نقش بشیر و نذیر بودن پیامبران در راهبری و پیشبرد اهداف	ایجاد نظام انگیزشی تشویق و تنبیه
نقش حاکمان در ضلالت رویی و جهالت زدایی، و برقراری مقررات و ایفای حقوق	ترسیم و ترویج ارزشهای سازمانی، حقوق و تکالیف
عدم تکاثر و ثروت اندوزی، لزوم نظارت بر عملکرد کارگزاران	کنترل و نظارت
قوام داشتن اموال، امانت دانستن اموال عمومی، عدم تبدیل نعمت به نعمت	مدیریت اموال و دارائیهها

۶- بعد سرمایه انسانی^۱

هدف نهایی توسعه از دیدگاه اسلام، توسعه‌ی معنویت و دستیابی انسان به مقام قرب الهی است. لذا انسان را می‌توان محور اصلی تمام اهداف توسعه در ابعاد مختلف در نظر گرفت. بر همین اساس بعد سرمایه انسانی یکی دیگر از ابعاد پایداری با رویکرد اسلامی است. شکل‌گیری مفاهیم و مؤلفه‌های بعد سرمایه انسانی به شرح جدول شماره ۶ است:

۱. مفاهیم بعد سرمایه انسانی از تحلیل محتوای کیفی: کتاب اسلام و محیط زیست (جوادی‌آملی، ۱۳۸۶: ۴۸، ۸۷)، مقاله‌ی اهداف و وظایف حکومت اسلامی (عظیمی شوشتری، ۱۳۸۸: ۱۲۵، ۱۲۳)، کتاب توسعه‌ی اقتصادی بر پایه قرآن و حدیث (محمدی‌شهری، ۱۳۹۷: ۵۳، ۷۳)، و کتاب مفاتیح الحیات (جوادی‌آملی، ۱۳۹۱: ۹۳) استخراج شده است.

جدول ۶: شکل‌گیری مفاهیم و مؤلفه‌های بعد سرمایه انسانی به روش تحلیل محتوای کیفی استقرایی

مؤلفه	مفاهیم
رفاه و امنیت پایدار کارکنان	وظیفه حاکمان در توجه به آسایش روحی و روانی افراد جامعه
حمایتهای فرهنگی	وظیفه حاکمان در ارتقاء سطح فرهنگی و اجتماعی افراد جامعه
جانشین پروری و شایسته سالاری	عدم واگذاری امور به کم خردان
ایمنی و سلامت جسمی و روانی	لزوم حفظ سلامتی به عنوان نعمت الهی، لزوم توجه به جسم و روح پاکیزه

۷- بعد پیشرفت و تعالی^۱

پرداختن به مباحث پایداری قبل از رسیدن به سطح قابل قبولی از توسعه و پیشرفت، فاقد اثربخشی لازم است و می‌تواند یکی از موانع رسیدن به توسعه‌یافتگی تلقی گردد. بر همین اساس بعد پیشرفت و تعالی یکی دیگر از ابعاد پایداری با رویکرد اسلامی است. شکل‌گیری مفاهیم و مؤلفه‌های بعد پیشرفت و تعالی به شرح جدول شماره ۷ است:

جدول ۷: شکل‌گیری مفاهیم و مؤلفه‌های بعد پیشرفت و تعالی به روش تحلیل محتوای کیفی استقرایی

مؤلفه	مفاهیم
تحقیق و توسعه	آبادسازی و آبادانی، پرهیز از داشتن روزها و شرایط مساوی
خودکفایی و کاهش وابستگی	انسان را بهره‌ای جز نتیجه سعی و تلاش نیست، عدم توکل جز بر خالق و عدم دلبستگی بدیگران
تعامل فکری و پایدار سرمایه‌های انسانی	مزمت سربار دیگران بودن، اجر جهادی کار و تلاش
آموزش و ارتقاء دانش‌های مهارتی و مهارت‌افزایی	جایگاه مشورت و تعاون در کارهای خیر و بکارگیری صحیح منابع در اختیار
شناسایی و حل مسائل و موانع پیشرفت پایدار	نقش حاکمان در رشد فکری و علمی افراد، آموزش، مهارت کار با آهن به حضرت داود
رعایت استانداردهای کیفیت کار و تولید	عاقبت اندیشی، تدبر و تعقل در انجام کارها

۱. مفاهیم بعد پیشرفت و تعالی از تحلیل محتوای کیفی: متن الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت، کتاب توسعه‌ی اقتصادی بر پایه قرآن و حدیث (محمدی‌شهری، ۱۳۹۷: ۴۹، ۱۶۴، ۱۶۷، ۱۷۱)، قرآن کریم (سوره سبا: ۱۰ و سوره نجم: ۳۹)، و کتاب مفاتیح الحیات (جوادی‌آملی، ۱۳۹۱: ۷۳، ۵۱۶، ۵۲۹) استخراج شده است.

دومین پرسش پژوهش حاضر، این بود که شاخص‌های اندازه‌گیری پایداری کسب‌وکار با رویکرد اسلامی کدامند؟ مهمترین اقدام پس از تعیین مؤلفه‌ها در تحلیل محتوای کیفی، تعیین شاخص‌های اندازه‌گیری است. اندازه‌گیری مؤلفه‌های پایداری کسب‌وکار در ابعاد مختلف، نیازمند استخراج و تعیین شاخص‌های مرتبط و مؤثر در هر یک از زمینه مذکور است. برای همین منظور ۱۳۲ شاخص اندازه‌گیری (کمی و کیفی)، برای ۳۶ مؤلفه در ابعاد هفت‌گانه تعیین گردید. شاخص‌های اندازه‌گیری مؤلفه‌های کسب و کار پایدار در جدول شماره ۸ آورده شده است:

جدول ۸: شاخص‌های اندازه‌گیری پایداری کسب‌وکار اسلامی

بعد	مؤلفه	کد مؤلفه	شماره شاخص	کد شاخص	شاخص
اقتصادی ECON	مالی	ECON1	۱	ECON11	کفایت (در مقایسه با نرخ بازده مورد انتظار) و پایداری سود
			۲	ECON12	حجم و منابع تامین مالی به تفکیک موضوع و مصارف آن
	بازرگانی	ECON2	۳	ECON21	تغییرات با اهمیت قیمت‌های خرید و فروش
			۴	ECON22	شناسایی و گسترش منابع و مشتریان جدید
			۵	ECON23	ارزیابی مشتریان و تامین کنندگان مواد و کالا
			۶	ECON24	ضوابط انجام خرید و فروش‌های نسبه و اعتباری
			۷	ECON25	خرید و فروش خوب و بموقع
			۸	ECON26	تغییرات موجودی‌های انبار و مقایسه با نقطه سفارش و حداقل موجودی
			۹	ECON31	چگونگی کسب درآمد و ثروت
			۱۰	ECON32	نسبت بالاترین به پایین ترین حقوق و مزایا
	نحوه‌ی کسب و توزیع درآمد و ثروت	ECON3	۱۱	ECON33	سرانه حقوق و مزایای کارکنان
			۱۲	ECON34	نرخ رشد حقوق و مزایا به تفکیک رده‌های مختلف سازمانی
			۱۳	ECON35	انحراف معیار از متوسط حقوق و مزایا
			۱۴	ECON36	نسبت افراد کمتر از ۵۰٪ متوسط حقوق و مزایا
			۱۵	ECON37	جدول فراوانی دهک‌های حقوق و مزایا
			۱۶	ECON41	جرایم اقتصادی در مراجع و محاکم قضایی
			۱۷	ECON42	مکانیزم‌های اطمینان از عدم آلودگی به ربا، رانت، پولشو بی، احتکار، گرانفروشی و کم فروشی
	سلامت اقتصادی	ECON4	۱۸	ECON43	بهره و جرائم بانکی و غیربانکی پرداختی
			۱۹	ECON44	شناسایی ریسک‌های مرتبط با دریافت‌ها و پرداخت‌های غیرحلال

شخص	کد شاخص	شماره شاخص	کد مؤلفه	مؤلفه	بعد
مدت زمان تصدی در پست‌های مدیریتی	SOC11	۲۰	SOC1	تخصیص امکانات و امتیازات	اجتماعی SOC
ضوابط، مشخصات و مدت بهره مندی از امکانات و امتیازات خاص	SOC12	۲۱			
ضوابط انضباطی حاکم بر مجموعه	SOC21	۲۲	SOC2	نظم و انضباط	
اهم مغایرت‌های انضباطی و نرخ تغییرات	SOC22	۲۳			
تشکل‌ها و تعاونی‌های کارکنان	SOC31	۲۴	SOC3	تقویت و گسترش مشارکت عمومی	
مکانیزم مشارکت کارکنان در اداره سازمان	SOC32	۲۵			
ارزیابی نظام پیشنهادات و نرخ بکارگیری پیشنهادات	SOC33	۲۶			
اهم فعالیت‌ها و پیشنهادات بکار گرفته شده شورای کارکنان	SOC34	۲۷			
لیست تاخیرات و جرائم پرداخت مالیات و بیمه، عوارض و نوسازی، اقساط تسهیلات	SOC41	۲۸	SOC4	پایندی به پرداخت‌های قانونی	
لیست جرایم گمرکی، دموارژ و ...	SOC42	۲۹			
مکانیزم شناسایی و رسیدگی به تخلفات	SOC51	۳۰	SOC5	برخورد بدون تبعیض با متخلفان	
اهم نتایج رسیدگی به تخلفات	SOC52	۳۱			
ضوابط و معیارهای تعیین حقوق و مزایا به تفکیک رده‌های مختلف سازمانی	SOC61	۳۲	SOC6	ضوابط تعیین حقوق و مزایا	
اهم مزایای قابل پرداخت به رده‌های مدیریتی	SOC62	۳۳			
نسبت سرانه مزایای مدیریتی به سرانه حقوق و مزایای کارکنان	SOC63	۳۴			
مبالغ و کمک‌های بلاعوض و خیرخواهانه سازمان	SOC71	۳۵	SOC7	مسئولیت و مشارکت‌های اجتماعی و خیرخواهانه	
مبالغ و کمک‌های بلاعوض و خیرخواهانه کارکنان	SOC72	۳۶			
مکانیزم رسیدگی و پاسخگویی به مسئولیت‌های اجتماعی	SOC73	۳۷			
منابع و ذخایر زیست محیطی مورد استفاده (مواد اولیه، انرژی، آب، زمین، هوا...)	ENV11	۳۸	ENV1	محیط زیست مادی	
منابع و ذخایر زیست محیطی بلااستفاده	ENV12	۳۹			
جرائم آلودگی و زیست محیطی	ENV13	۴۰			
هزینه‌ها و اقدامات مرتبط با بهبود سطح روابط و رفع تعارضات درون سازمانی	ENV21	۴۱	ENV2	محیط زیست معنوی (حسن روابط فردی و سازمانی)	
هزینه‌ها و اقدامات مرتبط با بهبود سطح روابط و رفع تعارضات برون سازمانی	ENV22	۴۲			
شناسایی و اندازه‌گیری میزان آلاینده‌ها	ENV31	۴۳	ENV3	کنترل عوامل تهدید کننده زیست محیطی	
انحرافات از استانداردهای زیست محیطی	ENV32	۴۴			
اقدامات مرتبط با کاهش و جبران میزان آلودگی و صدمات زیست محیطی	ENV33	۴۵			

شخص	کد شخص	شماره شخص	کد مؤلفه	مؤلفه	بعد
نسبت مقدار تولید به ظرفیت اسمی	PRO11	۴۶	PRO1	تولید حداکثری و رفع موانع تولید	کار و تولید PRO
نسبت مقدار تولید به ظرفیت عملی	PRO12	۴۷			
نرخ ساعات توقف ماشین آلات و کارگران	PRO13	۴۸			
نرخ رشد سرانه تولید	PRO14	۴۹			
نرخ رشد درآمد فروش محصول و خدمات	PRO15	۵۰			
نسبت تعداد شاغلین در مشاغل صف و ستاد به کل شاغلین	PRO21	۵۱	PRO2	اولویت بخشی به کار و تولید واقعی	کار و تولید PRO
نسبت سود عملیاتی به کل سود	PRO22	۵۲			
نسبت درآمد عملیاتی به کل درآمد	PRO23	۵۳			
نسبت مشاغل غیر ضرور، و کاذب و بلا تصدی به کل مشاغل	PRO24	۵۴			
نسبت هزینه‌های غیر عملیاتی به عملیاتی	PRO31	۵۵	PRO3	بهینه‌سازی مصرف و بهره‌وری عوامل تولید	
نرخ مصرف مواد، دستمزد و سربار تولید و انرژی در مقایسه با استاندارد	PRO32	۵۶			
نسبت هزینه‌های عمومی و غیر ضرور به هزینه‌های تولیدی	PRO33	۵۷			
نرخ تغییرات سرفصل‌های مختلف هزینه نسبت به دوره‌های قبل	PRO34	۵۸			
هزینه‌های جذب نشده تولید	PRO35	۵۹			
نسبت تعداد مشاغل سخت و زیان آور به کل مشاغل	PRO41	۶۰	PRO4	بهبود شرایط کار و تولید	
اقدامات مرتبط با کاهش تعداد مشاغل سخت و زیان آور	PRO42	۶۱			
نرخ کاهش مشاغل سخت و زیان آور	PRO43	۶۲			
ضوابط بکارگیری و مدت تصدی مشاغل سخت و زیان آور	PRO44	۶۳			
نرخ استفاده از فناوری‌های جدید در سهولت انجام کار و تولید	PRO45	۶۴			
اهم استانداردهای اجباری تولید و میزان انطباق و رعایت آن	PRO51	۶۵	PRO5	استانداردهای کار و تولید	
استانداردهای داوطلبانه تولید	PRO52	۶۶			

شخص	کد شاخص	شماره شاخص	کد مؤلفه	مؤلفه	بعد
برنامه‌ها و اهداف کوتاه، میان، میان مدت و بلند مدت و میزان تحقق آن	MAN11	۶۷	MAN1	برنامه ریزی و مدیریت ریسک	مدیریت و رهبری MAN
معیارها و شرایط تفویض اختیار	MAN12	۶۸			
مکانیزم و مبانی بودجه بندی و اولویت بندی مخارج	MAN13	۶۹			
نحوه شناسایی و مدیریت خطرات بالقوه و بالفعل سازمان	MAN14	۷۰			
ضوابط و معیارهای سلامت اداری و سازمانی (عدم جواز رشوه، تکریم مراجعین و ...)	MAN21	۷۱	MAN2	سلامت اداری و سازمانی	
مکانیزم و نتایج ارزیابی رعایت ضوابط و معیارهای سلامت اداری و سازمانی	MAN22	۷۲	MAN3	ارتباطات، اثربخش، شفافیت و پاسخگویی	
مکانیزم ارتباط و دسترسی کارکنان به مدیران ارشد	MAN31	۷۳			
جدول زمانی، نوع و نحوه افشای اطلاعات بااهمیت	MAN32	۷۴			
افزایش سطح روحیه نشاط و شادابی کارکنان	MAN41	۷۵	MAN4	بهبود محیط کار	
ترویج فرهنگ حسن معاشرت درون سازمانی	MAN42	۷۶			
تحریم هرگونه تحقیر، هتک حیثیت و استعمار دیگران	MAN43	۷۷			
ضوابط و مکانیزم‌های انگیزشی	MAN51	۷۸	MAN51	نظام انگیزشی	
اهم اقدامات انگیزشی	MAN52	۷۹			
بیانیه‌ها و منشورهای اخلاقی، فرهنگی، حقوق و تکالیف	MAN61	۸۰	MAN6	ارزش‌های اخلاقی، فرهنگی، حقوق و تکالیف	
مکانیزم‌های ارزیابی سطح کیفیت بکارگیری بیانیه‌ها و منشورهای سازمانی	MAN62	۸۱	MAN7	کنترل و نظارت	
ثبت و ارزیابی تغییرات دارائیهای مدیران ارشد	MAN71	۸۲			
نسبت تغییرات اموال متصدیان مشاغل بااهمیت نسبت به دوره‌های قبل	MAN72	۸۳			
نتایج ارزیابی عملکرد و سنجش مسئولیت	MAN73	۸۴			
اثربخشی فعالیت‌های کنترلی (حسابرسی و بازرسی)	MAN74	۸۵			
مکانیزم و اهم رسیدگی و پاسخگویی به شکایات	MAN75	۸۶			
اموال گردانی و تعیین مشخصات و ارزش اموال مورد استفاده و بلااستفاده	MAN81	۸۷			MAN8
بازده دارائیهای مورد استفاده و هزینه فرصت از دست رفته اموال بلااستفاده	MAN82	۸۸			
ضوابط نگهداری و حفاظت از اموال	MAN83	۸۹			
نرخ خرابی و یا کنارگذاری اموال و دارائیهها	MAN84	۹۰			
هزینه تعمیر و نگهداری و بازسازی اموال و دارائیهها	MAN85	۹۱			
لیست تغییرات و مکانیزم‌های خرید و فروش اموال و دارائیهها	MAN86	۹۲			

شخص	کد شخص	شماره شخص	کد مؤلفه	مؤلفه	بعد
نوع، فراوانی و مدت قراردادهای کارکنان	HUM11	۹۳	HUM1	رفاه و امنیت پایدار	سرمایه انسانی HUM
جدول زمانی پرداخت حقوق و مزایا به تفکیک نوع قرارداد	HUM12	۹۴			
نسبت افراد متأثر از آراء کمیته انضباطی و سایر مراجع	HUM13	۹۵			
نسبت تغییرات و قطع ارتباط کاری کارکنان	HUM14	۹۶			
نسبت برخورداری از امکانات، رفاهی و تفریحی	HUM15	۹۷			
سهم بودجه پشتیبانی‌های مالی (وام و تسهیلات)	HUM16	۹۸			
سهم بودجه رفاهی و تفریحی	HUM17	۹۹			
مقایسه سطح حقوق و مزایا و هزینه‌های عمومی زندگی	HUM18	۱۰۰			
سهم بودجه فعالیتهای فرهنگی	HUM21	۱۰۱	HUM2	حمایتهای فرهنگی	
نسبت مشارکت و نرخ بهره مندی از فعالیت‌های فرهنگی	HUM22	۱۰۲			
مکانیزم و معیارهای انتصاب در پستهای مدیریتی	HUM31	۱۰۳	HUM3	جانشین پروری و شایسته سالاری	
مکانیزمهای شناسایی افراد توانمند و جانشین پروری	HUM32	۱۰۴			
مکانیزم انتخاب و بکارگیری افراد در مشاغل با اهمیت و خاص	HUM33	۱۰۵			
نسبت مناصب براساس جنسیت، سابقه، تحصیلات رده‌های سازمانی	HUM34	۱۰۶			
حوادث ناشی از کار به تفکیک (فوت، نقص عضو، جراحات و صدمات)	HUM41	۱۰۷	HUM4	ایمنی و سلامت جسمی و روانی	
نرخ تکرار حوادث	HUM42	۱۰۸			
نرخ بیماری و مرگ و میر ناشی از بیماری‌های شغلی و حوادث ناشی از کار	HUM43	۱۰۹			
اقدامات پیشگیرانه از بیماری‌های شغلی و حوادث ناشی از کار	HUM44	۱۱۰			
وضعیت آلاینده‌گی و میزان آلودگی کارگاه‌ها و محیط‌های مختلف کاری	HUM45	۱۱۱			
نرخ بهره مندی از لوازم و تجهیزات حفاظت فردی	HUM46	۱۱۲			
اندازه گیری و تعیین سطح بهداشت و سلامت روانی	HUM47	۱۱۳			
ضریب پوشش و تنوع بیمه‌های درمانی	HUM48	۱۱۴			
امکانات و تجهیزات و بودجه فعالیت‌های ورزشی	HUM49	۱۱۵			
نرخ مشارکت در فعالیت‌های ورزشی به تفکیک رده‌های مختلف سازمانی	HUM50	۱۱۶			
سهم بودجه‌های درمانی و رسیدگی به بیماران و حادثه دیدگان ناشی از کار	HUM51	۱۱۷			

شخص	کد شاخص	شماره شاخص	کد مؤلفه	مؤلفه	بعد
سهام بودجه تحقیق و توسعه	DEV11	۱۱۸	DEV1	تحقیق و توسعه	پیشرفت و تعالی DEV
اهم تحقیقات و نتایج حاصله	DEV12	۱۱۹			
نرخ بکارگیری تحقیقات و تاثیرات آن	DEV13	۱۲۰			
درصد پیشرفت و مبالغ توسعه فعالیت‌های زیربنایی	DEV14	۱۲۱			
نرخ تامین اقلام مورد نیاز به تفکیک داخلی و خارجی (سازمان، شهر، کشور)	DEV21	۱۲۲	DEV2	خودتکایی و کاهش ریسک وابستگی	
اهم اقدامات منجر به افزایش خودتکایی	DEV22	۱۲۳			
اهم اقدامات منجر به کاهش ریسک وابستگی خارجی (سازمان، شهر، کشور)	DEV23	۱۲۴			
لیست و مشخصات سرمایه‌های انسانی در حوزه‌های مختلف	DEV32	۱۲۵	DEV3	تعامل فکری پایدار سرمایه‌های انسانی	
مکانیزم‌ها و نتایج تعاملات فکری	DEV33	۱۲۶			
سهام بودجه‌های آموزشی و مهارت افزایی	DEV41	۱۲۷	DEV4	آموزش و ارتقاء دانش فنی و مهارتی	
نسبت برخورداری از آموزش و دانش‌های مهارتی	DEV42	۱۲۸			
میزان تولید دانش فنی و بکارگیری در جنبه‌های مختلف پیشرفت	DEV43	۱۲۹			
مکانیزم شناسایی و حل مسائل و موانع پیشرفت پایدار	DEV51	۱۳۰	DEV5	شناسایی و حل مسائل و موانع پیشرفت پایدار	
تیمهای حل مسئله	DEV52	۱۳۱			
اهم مسائل و موانع شناسایی شده (به تفکیک حل شده و لاینحل)	DEV53	۱۳۲			

قبل از پرداختن به پاسخ پرسش شماره ۳ و ارائه‌ی مدل مفهومی الگوی اسلامی کسب‌وکار پایدار، دو اصل اساسی و بنیادین که روح و ماهیت اسلامی در آن متجلی می‌گردد و جایگاه ویژه‌ای در بکارگیری آموزه‌های اسلامی در حوزه‌ی پایداری دارد و از آن می‌توان به عنوان نقطه‌ی افتراق رویکردها و نگرش‌های متعارف با رویکرد اسلامی یاد نمود (موسویان و میثمی، ۱۳۹۵)، باید مورد توجه قرار گیرد. در نظام اجتماعی اسلام لازم است تمام ضوابط و مناسبات در چارچوبی عادلانه تدوین گردد و از هرگونه رابطه‌ای که با معیارهای عدالت ناسازگاری قطعی داشته باشد، باید پرهیز شود. بنابراین لازم است در هر نوع ایده‌پردازی، نظریه‌پردازی، طراحی ابزار و الگوسازی، بیش و پیش از هر موضوع دیگری به اصل عدالت توجه شود. یکی دیگر از اصول بنیادین اسلامی،

سازگاری تمام رفتارها میان همه‌ی ذینفعان با اخلاق اسلامی است. به عبارت دیگر لازم است مناسبات تمام کنشگران (در ابعاد مختلف پایداری اسلامی) به گونه‌ای تنظیم گردد که در حداکثرسازی با اخلاق اسلامی قرار گیرد و در همه‌ی رفتارها به این مسئله توجه شود. مدل مفهومی و الگوی اسلامی کسب و کار پایدار، با در نظر گرفتن دو اصل اساسی و بنیادین عدالت و اخلاق، به شرح تصویر شماره ۱ قابل ارائه است:

تصویر ۱: مدل مفهومی الگوی اسلامی کسب و کار پایدار

نتیجه‌گیری

هدف اصلی این پژوهش، ارائه‌ی الگوی کسب و کار پایدار با رویکرد اسلامی و استخراج ابعاد، مؤلفه‌ها و شاخص‌های گزارشگری آن تعیین و در همین راستا سه پرسش مطرح گردید. برای پاسخگویی به پرسش‌های مذکور منابع و متون اسلامی (آیات و روایات) از طریق تحلیل محتوای کیفی به روش استقرایی مورد مطالعه و بررسی قرار گرفت. علت استفاده از روش تحلیل محتوای کیفی این بود که روش مذکور، امکان واکاوی مفاهیم، اصطلاحات و ارتباطات بین این مفاهیم و همچنین استنباط و آشکار کردن الگوهای نهان

در اسناد مکتوب را فراهم می‌سازد. اعتبار (روایی و پایایی) نتایج پژوهش از طریق چهار معیار باورپذیری، انتقال‌پذیری، وابستگی و تاییدپذیری که در ارزیابی اعتبار پژوهش‌های کیفی استفاده می‌شود، مورد توجه قرار گرفت. مطابق نتایج حاصل از پژوهش، الگوی اسلامی کسب و کار پایدار در برگیرنده هفت بعد: (۱) اقتصادی، (۲) زیست محیطی، (۳) اجتماعی، (۴) کار و تولید، (۵) مدیریت و رهبری، (۶) سرمایه انسانی و (۷) پیشرفت و تعالی است و در قالب ۳۶ مؤلفه و ۱۳۲ شاخص اندازه‌گیری، در پرتو دو اصل اساسی و بنیادین اسلامی (عدالت و اخلاق)، امکان دستیابی به اهداف توسعه‌ی پایدار اسلامی را بیش از پیش فراهم خواهد آورد.

نتایج این تحقیق با نتایج حاصل از تلاش‌های قبلی انجام شده در زمینه‌ی طراحی الگو از جمله: مرکز الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت با همکاری دانشگاه علم و صنعت (۱۳۹۳)، الگوی مطلوب توسعه‌ی ایرانی اسلامی از منظر بدنه اجرایی دولت (۱۳۸۹)، نقشه‌ی راه تولید الگوی پیشرفت اسلامی شورای راهبردی پیشرفت اسلامی (۱۳۹۰) و همچنین مطالعات محمدی و خوزین (۱۳۹۶) که بر لزوم توجه به شرایط فرهنگی و اجتماعی جوامع در امر گزارشگری تاکید داشتند، و دیانتی و مشهدی (۱۳۹۵) که ناکارآمدی نظام حسابداری و گزارشگری فعلی در پاسخگویی به نیازهای اطلاعاتی مبتنی بر ارزش‌ها و هنجارهای جوامع مسلمان را مطرح نمودند، و غلامی جمکرانی و همکاران (۱۳۹۲) که ضرورت بازنگری و تدوین چارچوب نظری با رویکرد اسلامی را تایید کردند، و همچنین معدنچی (۱۳۸۲) که بدلیل تفاوت‌های محیط اسلامی و محیط غیراسلامی، استخراج چارچوب و مبانی نظری جداگانه‌ای برای جوامع مسلمان ضروری دانست، مطابقت داشته و در یک راستا است. با این حال در مقایسه با مطالعات و الگوهای مطرح شده قبلی که عمدتاً به بسط و گسترش مفاهیم نظری بدون ارائه چارچوبی مشخص و نظام‌مند پرداخته‌اند، الگوی ارائه شده در این تحقیق چارچوبی منسجم و جامع را فراهم آورده است که می‌توان از آن به‌عنوان رویکردی در برنامه‌ریزی و پیشبرد اهداف پایداری اسلامی و همچنین اندازه‌گیری و ارزیابی عملکرد کسب‌وکار، با تمرکز بر نقاط قوت و اصلاح ضعف‌ها و انحرافات احتمالی بهره جست.

از اهم محدودیت‌هایی که در اجرای این تحقیق وجود داشت می‌توان، به گستردگی مطالب و آموزه‌های دینی و عدم اشراف کامل به تمامی ابعاد آن از سوی محقق، عدم وجود تحقیقات مشابه در حوزه گزارشگری پایداری از منظر ارزشی و دینی اشاره نمود، لذا سایر محققین می‌توانند نسبت به جبران کمبودها و نواقص احتمالی و بهبود الگوی اسلامی کسب و کار پایدار اهتمام ورزند. نتایج این تحقیق می‌تواند در ابعاد عملکرد و گزارشگری پایداری، از سوی شرکت‌های فعال در بازار سرمایه و سایر شرکت‌های فعال در محیط کسب و کار ایران و همچنین سایر کشورهای مسلمان مورد استفاده قرار گیرد.

منابع:

- استراس، آنسلم و کوربین، جولیت (۱۳۸۷). "اصول روش تحقیق کیفی نظریه‌مبنایی: رویه‌ها و شیوه‌ها، ترجمه بیوک محمدی، تهران: انتشارات پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- اکبری، مرتضی و رضائی، فریدون (۱۳۹۴) "واکاوی شاخصه‌های تمدن نوین اسلامی در اندیشه مقام معظم رهبری (مدظله)" دو فصلنامه علمی پژوهشی الگوی پیشرفت اسلامی ایرانی، دوره ۳، شماره ۵ بهار و تابستان، صفحه ۸۵-۱۰۸.
- جوادی آملی، عبدالله (۱۳۸۶). "اسلام و محیط زیست"، مرکز نشر اسراء.
- جوادی آملی، عبدالله (۱۳۹۱). "مفاتیح الحیات"، مرکز نشر اسراء.
- جهانیان، ناصر (۱۳۹۷). "نقادی بر دستور کار ۲۰۳۰ برای توسعه پایدار"، فصلنامه علمی پژوهشی اقتصاد اسلامی، صفحه ۶۱-۳۵.
- خمینی، روح اله (۱۳۶۸). "شرح چهل حدیث"، نشر طه.
- دانایی فرد، حسن (۱۳۸۴). "تئوری پردازی با استفاده از رویکرد استقرایی: استراتژی مفهوم سازی تئوری بنیادی"، دانشور رفتار، شماره ۱۱.
- دیانتی دیلمی، زهرا و مشهدی، سیده زهرا (۱۳۹۵). "بررسی امکان‌سنجی پیاده سازی حسابداری اسلامی در ایران، از منظر خبرگان دانشگاهی"، دو فصلنامه علمی پژوهشی تحقیقات مالی اسلامی، سال پنجم شماره دوم.
- ژاله آزاد زنجانی، محسن و اسماعیلی، محسن و حسینی سیدرضا (۱۳۹۸). "مجموعه استانداردهای به هم پیوسته گزارشگری پایداری" انتشارات ترمه.
- سنچولی، زینب (۱۳۹۲). "تبیین ماهیت الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت"، دو فصلنامه علمی پژوهشی الگوی پیشرفت اسلامی ایرانی دوره ۲ شماره ۳ بهار و تابستان، صفحه ۱۰۴-۷۹.
- عرب مازار، عباس و دادگر، حسن (۱۳۹۳) "چارچوب اسلامی دست‌یابی به توسعه اقتصادی پایدار" مجموعه مقالات اسلام و توسعه، سایت مرکز اطلاع رسانی غدیر، <http://www.ghadeer.org>.
- غلامی جمکرانی، رضا و نیکومرام، هاشم و رهنمای رودپشتی، فریدون (۱۳۹۲). "ضرورت چارچوب نظری گزارشگری مالی با رویکرد اسلامی از منظر خبرگان حرفه‌ای و دانشگاهی"، ماهنامه تحقیقات مالی اسلامی، سال سوم، شماره اول.
- غلامی جمکرانی، رضا و نیکومرام، هاشم و موسویان، سید عباس و رهنمای رودپشتی، فریدون (۱۳۹۴). "مولفه‌های کلیدی مفاهیم نظری گزارشگری مالی با رویکرد اسلامی"، فصلنامه علمی پژوهشی دانش حسابداری و حسابرسی مدیریت، سال چهارم، شماره ۱۳.
- فراهانی، سعید (۱۳۹۴). "توسعه پایدار بر محور عدالت"، فصلنامه اقتصاد اسلامی، سال پنجم، شماره پانز، صفحه ۹۱-۱۲۲.
- قاسمی، ساسان و شکر علی آبادی، وحید (۱۳۹۳). "ابزار بهبود عملکرد سازمانها برای توسعه پایدار"، روزنامه دنیای اقتصاد شماره ۳۲۲۰.

- قرآن کریم.
- لاتوشه، سرژ (۱۳۷۹). "غربی سازی جهان"، ترجمه فرهاد مشتاق صفت، انتشارات سمت.
- محمدی، جمال و خوزین، علی (۱۳۹۶). "چارچوب نظری گزارشگری پایداری"، فصلنامه مطالعات مدیریت و حسابداری، دوره ۳، شماره ۳.
- محمدی ری شهری، محمد (۱۳۹۷). "توسعه اقتصادی بر پایه قرآن و حدیث"، نشر سازمان چاپ و نشر دارالحدیث.
- مختاریان‌پور، مجید (۱۳۹۵). "مدل فرایندی طراحی الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت" سال چهارم، شماره هشتم، پاییز و زمستان ۱۳۹۵ صفحه ۳۲-۱۰
- معدنچی، مسعود (۱۳۸۲). "بررسی تازه‌ای بر مبنای نظری استانداردهای حسابداری و گزارشگری مالی در ایران"، پایان نامه کارشناسی ارشد، تهران، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی.
- موسویان، سیدعباس و میثمی، حسین (۱۳۹۵). بانکداری اسلامی، نشر پژوهشکده پولی و بانکی بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، چاپ پنجم، جلد اول.
- مؤمنی‌راد، اکبر و علی‌آبادی، خدیجه و فردانش، هاشم و مزینسی، ناصر (۱۳۹۲). "تحلیل محتوای کیفی در آئین پژوهش: ماهیت، مراحل و اعتبار نتایج، فصلنامه اندازه‌گیری تربیتی"، شماره ۱۴، سال چهارم، صفحه ۲۲۲-۱۸۸.
- منتظری محمد و اکبری، بهمن، فتحی زاده، علیرضا (۱۳۹۷). "الگوی حکمرانی خوب از دیدگاه نهج‌البلاغه: گامی در جهت تبیین الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت" دوفصلنامه علمی پژوهشی الگوی پیشرفت اسلامی ایرانی، سال ششم، شماره یازدهم، بهار و تابستان ۱۳۳-۱۵۵
- نهج‌البلاغه
- نهج‌الفصاحه
- واعظ زاده، صادق (۱۳۹۳). واکاوی انتقادی توسعه پایدار، سومین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت.

- Baydoun, N., Willet, R., (2000). "Islamic corporate reports". Abacus 36 (1), 71-90
- Lele.Sh. (1991). Sustainable Development: A Critical Review, World Development, Vol. 19: PP. 607-621.
- Meyar-Naimi, H., Vaez-Zadeh, S. (2012). Developing a DSR-HNS Policy Making Framework For Electric Energy Systems. Energy Policy, Vol. 42: PP. 616-627.
- Redclift, M. (2005). An Oxymoron Comes Of Age. Sustainable development, Vol. 13: PP. 212-227.
- Sobhani, F.A., Zainuddin, Y., Amran, A., (2011). Religion as an emerging institutional factor behind sustainability disclosure practices in Bangladesh: the case of an Islamic bank", World Journal of Social Sciences 1 (1), 69-85.

